

Forskare, äventyrare eller hjälte?

Det motvilliga sökandet efter den försvunna Björling-Kallsteniusexpeditionen

MARIE LENNERSAND

»**H**E MUST BE A WONDERFULLY clever fellow«, utbrast Clements Markham, president i brittiska Royal Geographical Society, när han i en tidningsintervju tillfrågades om den 21-årige Johan Alfred Björling.¹ Det kan tyckas märkligt att Markham alls hade hört talas om en ung svensk som inte ens kommit så långt i sin forskarkarriär att han hade börjat på universitetet. Våren 1894 var det dock som att hela världen engagerade sig i frågan om vad som hänt Björling och de övriga deltagarna i den forskningsexpedition som saknades någonstans mellan Grönland och Kanada. Inte bara i Sverige, utan också i USA, Kanada, Storbritannien och Danmark fylldes tidningarna med spekulationer. Kanske de befann sig på någon otillgänglig plats utan möjlighet att kunna ta sig hem? Hade de förolyckats, kanske drunknat eller svultit ihjäl? Oavsett vilket var intresset för expeditionen mycket större efter deras försvinnande än det varit innan, både i pressen och inom forskarvärlden.

De bägge unga svenskarna upptas i och med sitt försvinnande i skaran av tragiska polarhjältar som gått förlorade någonstans i Arktis och aldrig påträffats igen. Den här transformationen från vanliga studenter till internationellt kända polarfarare gör Björling-Kallsteniusexpeditionen intressant att undersöka. Det är en process där tidningarnas rapportering spelar en viktig roll, men där svenska och utländska forskare på olika sätt var centrala, både när de agerade och när de inte gjorde det. Diskussionerna om vad man skulle göra – eller *om* man skulle göra något – för att undsätta expeditionen handlade om mycket mer än bara att rädda en

grupp nödställda människor. Tvärtom var det humanitära perspektivet påtagligt frånvarande.

Björling-Kallsteniusexpeditionen brukar kallas »den glömda expeditionen«, vilket implicerar att den skulle ha fallit bort ur det allmänna medvetandet efter att den intensiva tidningsrapporteringen under 1893–95 hade avtagit. Men så där väldigt bortglömd är den knappast, åtminstone inte i jämförelse med många andra samtida expeditioner som aldrig har uppmärksammats alls. Återkommande under 1900- och 2000-talet har det publicerats artiklar i tidningar och tidskrifter om expeditionen. Dessutom har det skrivits en bok samt gjorts ett par radioprogram och en museiutställning.² Epitetet »glömd« är alltså inte särskilt rättvisande, utan speglar snarare den känsla som förefaller ha drabbat många som närmare satt sig in i Björling-Kallsteniusexpeditionens öde: att inte nog gjordes för att eftersöka den och att svenska forskare ägnade mer tid åt att vårda sina egna karriärer än att försöka rädda två unga män som befann sig i en nödsituation.³

Björling-Kallsteniusexpeditionen

Sommaren 1892 begav sig de två unga forskarna Johan Alfred Björling och Evald Kallstenius iväg på en resa som skulle ta dem till Grönlands nordvästkust och Ellesmere Island i nordöstra Kanada. Planen var att de under ett par månader skulle utföra geografiska, zoologiska och botaniska studier. Tanken hade först varit att de skulle medfölja något valfångsfartyg som passagerare, men det visade sig omöjligt få plats på ett sådant. Istället köpte de i St Johns på New Foundland ett mindre segelfartyg vid namn *Ripple*, samt lejde två brittiska besättningsmän och en dansk kapten. I slutet av juni seglade de iväg norrut och nådde ungefär en månad senare Godhavn på Grönland. Därifrån fortsatte de vidare i början av augusti och hördes sedan inte av igen.⁴

Vad som hände med expeditionen har aldrig klarlagts, inte mer än att den efter Godhavn tog sig till den lilla ögruppen Carey Islands i Smiths Sound en bit från den grönländska västkusten. I juni 1893, alltså nästan

ett år senare, besökte ett valfångstfartyg denna ögrupp och hittade då *Ripple* strandad, en död besättningsman och en mängd persedlar som tillhört expeditionen. Det fanns också ett antal brev, där det framgick att fyra expeditionsdeltagare ännu varit vid liv i oktober 1892 och att de planerat att ta sig med en mindre båt över till den kanadensiska sidan av sundet.⁵ Ingenting tyder på att detta lyckades. Senare expeditioner i området och moderna vildmarksresenärer hittar då och då på Carey Islands föremål som uppenbarligen tillhört Björling eller någon av de andra, men ingen har någonannanstans funnit rester efter en lägerplats eller något annat som tyder på att expeditionen varit på den platsen.⁶

Exakt hur expeditionen slutade sina dagar är och förblir alltså en gåta, men det förefaller troligt att den led sjönöd i de svåra farvattnen i Smiths Sound mellan Grönland och Kanada. Om de mot all förmodan faktiskt lyckats ta sig i land, skulle de med största sannolikhet inte klarat sig igenom vintern. Ellesmere Island hade nämligen inte varit något enkelt ställe att överleva på. Det område där de i sådana fall befunnit sig är mycket vidsträckt och helt i avsaknad av vägar och bosättningar. Trots att Ellesmere Island till ytan är nästan lika stort som England, Skottland och Wales tillsammans har ön idag en bofast befolkning på under tvåhundra personer. Det är så svårt att ta sig runt i de här delarna av Arktis att något mer systematiskt eller genomgripande sökande efter lämningar av Björling-Kallsteniusexpeditionen aldrig har kommit på fråga att genomföra.

Pressen och polarexpeditionerna

När expeditionen gav sig iväg från St Johns i juni 1892 publicerades några små tidningsnotiser i svenska och kanadensiska tidningar, men den ansågs inte ha något större nyhetsvärde.⁷ Fram emot februari och mars 1893 inleddes en mer omfattande rapportering, då tidningarna började spekulera i att något kunde ha hänt eftersom expeditionen inte hade hörts av. Visserligen fanns det egentligen inte något nytt att tillföra efter att den lämnat Godhavn året innan, men just avsaknaden av nyheter kunde tyda på att något allvarligt hade inträffat. Med andra ord kunde det kanske snart

ges tillfälle till skrivelser om dramatiska dödsfall och olösta försvinnanden på ödsliga polarisar – precis sådant som kunde sälja många nummer av tidningar med braskande rubriker.

Polarexpeditioner var under 1800-talet något som tidningarna gärna skrev om, och populärt hållna rapporter författade av deltagare i expeditioner kunde sälja i stora upplagor. I forskningen har man iakttagit en förändring över tid i mediernas förhållningssätt gentemot polarexpeditionerna, en utveckling som också speglar den under 1800-talet pågående vetenskapliga professionaliseringen, i synnerhet inom naturvetenskapen. I det här sammanhanget innebar det bland annat en med tiden allt tydligare uppdelning mellan å ena sidan polarforskare knutna till universitet eller lärda verk som Naturhistoriska Riksmuseet, och upptäcktsresande med privat finansiering av sina expeditioner å den andra. Samtidigt kan man under 1800-talet iaktta ett slags kretslopp där mediuppmärksamhet och kändisskap möjliggör fler expeditioner som i sin tur leder till att tidningarna får ännu mer att skriva om. Forskare kunde i pressen skildras som hjältar på grund av sina upptäckter, inte minst då de tagit sig till platser där vita män inte tidigare varit. Hjältestatusen var säkert på många sätt smickrande, särskilt som den förknippades med nationell ära, medaljer och upphöjelser, men var samtidigt en stor hjälp för den som behövde finansiering för nya expeditioner. För polarforskaren var det alltså viktigt att bli hjälte för att kunna fortsätta att vara forskare, åtminstone för att kunna bedriva fältstudier. Fram emot slutet av 1800-talet kliver det dock fram en ny kategori polarhjältar som inte är forskare, eller som har en ganska vag forskningsanknytning. Genom sina uppmärksammade upptäcktsresor kunde de ändå få finansiering från privata aktörer som egentligen inte var så intresserade av det vetenskapliga.⁸ Namn som Roald Amundsen, Robert Peary och Frederick Cook passar in i denna kategori.⁹

Samtidigt blev pressen med tiden alltmer intresserad av skandaler, och där hade vissa polarexpeditioner mycket att erbjuda. Ett i sammanhanget tydligt exempel är Lady Franklin Bay-expeditionen som under ledning av Adolphus Greely genomled ett par vintrar på Ellesmere Is-

land i nordöstra Kanada under åren 1881–84. Den skulle egentligen ha blivit upphämtad efter ett år, men två undsättningsexpeditioner misslyckades att nå den innan de överlevande till slut blev räddade. Av de ursprungliga tjugotvå officerarna och besättningsmännen återstod då bara sju personer. Två av vintrarna tillbringade Greelys expedition vid Cape Sabine på Ellesmere Island under fruktansvärda förhållanden. För detta har expeditionen blivit mycket omskriven, i texter som innehåller för läsarna chockerande inslag som myteriförsök, en arkebuserad besättningsman och anklagelser om kannibalism. Svåra umbäranden ökade hjältestatusen och gjorde bedrifterna mer kända, och framför allt för att den nästan helt gick under är Greely-expeditionen ihågkommen fortfarande mer än hundratrettio år senare. Dess vetenskapliga resultat glöms däremot ofta bort, trots att de meteorologiska data som man oaktat alla svårigheter noggrant insamlade än idag anses mycket viktiga inom klimatforskningen.¹⁰

Det ödesdiga försöket att övervintra i Arktis

Tidningarnas beredvillighet att engagera sig i vad som hänt Björling-Kallsteniusexpeditionen gjorde att det via dem gick att driva opinion kring vilka åtgärder som skulle vidtas, och av vem. Den 15 mars 1893 publicerades en text i *Nya Dagligt Allehanda* undertecknad av professorn A G Nathorst, där han framförde åsikten att det borde skickas iväg en undsättningsexpedition och att Utrikesdepartementet borde agera.¹¹ Det här var första gången en undsättningsexpedition föreslogs, en diskussion som skulle fortsätta under ett par år framåt inom den svenska forskarvärlden. Att inte alla var ense med Nathorst i frågan är uppenbart, eftersom hans propå om räddningsinsatser inte ledde till att några åtgärder vidtogs – åtminstone inte förrän ungefär ett år senare.

Däremot förefaller Nathorsts begäran att Utrikesdepartementet skulle agera ha fått större verkan. Där var man väl medveten om hans utspel. I departementets dossier om Björling-Kallsteniusexpeditionen finns ett tidningsklipp med Nathorsts inlägg, vilket visar att man följde vad tid-

ningarna skrev. Samtidigt var det inte via Nathorst man fick kännedom om expeditionen, för Utrikesdepartementet var ordentligt insatt i det mesta som gällde Björling och hans planer. Första gången departementet stiftat bekantskap med honom var 1890, då han hade velat följa med något av de Kongl. Grönlandske Handelsselkabs fartyg till Grönland. Det året hade det inte blivit någon resa eftersom Björling istället åkt till Spetsbergen med Gustav Nordenskiöld, men året därpå hade han åkt till Grönland. 1892 hade Utrikesdepartementet varit i kontakt med beskickningen i London och konsulatet i Quebec för att man där skulle vara expeditionen behjälplig.¹² Det man på departementet gjorde efter att ha läst *Nya Dagligt Allehanda* var att kontakta beskickningen i Köpenhamn och konsulaten i Leith och Quebec, med order om att de skulle instruera valfångstfartyg och andra som vistades i det område där expeditionen varit verksam att de skulle lämna information om de hört eller sett något som kunde ha med försvinnandet att göra.¹³

Reaktionerna som kom in till departementet från beskickningarna var inte särskilt positiva, på så sätt att några iakttagelser av expeditionen inte kunde bekräftas efter sensommaren 1892.¹⁴ Visserligen var det möjligt att den hade tillbringat vintern på någon plats med så dåligt postgång att meddelanden ännu inte nått fram, men allteftersom månaderna gick blev avsaknaden av uppgifter allt mer besvärande. Under maj 1893 konstaterades att det kommit in så mycket information att det gick att säkerställa att expeditionen inte hade övervintrat i någon av de grönländska bosättningarna på västkusten.¹⁵

När expeditionen kommit till Godhavn i juli 1892 hade Björling postat ett brev till A.E. Nordenskiöld, där det framgick att om expeditionen inte kommit tillbaka till St Johns i tid innan vintern skulle den lämna meddelanden om var den tagit vägen på ögruppen Carey Islands.¹⁶ Av den anledningen var det mot dessa öar som uppmärksamheten riktades när man i Sverige på allvar började undra vad som hade hänt. Ett problem i sammanhanget var dock att Carey Islands inte är ett ställe som någon egentligen har anledning att besöka. Det är en liten ögrupp bestående av sex små klippöar som tillsammans utgör den västligaste delen

av det grönländska territoriet. Det har funnits någon slags bosättningar där, men dessa var redan på 1800-talet sedan länge övergivna. Eftersom vattnen runt ögruppen på den här tiden alltid var fyllda med antingen helt fast is eller ganska tät packis, var det svårt att ta sig dit sjövägen. Med andra ord var det inte säkert att några valfångstfartyg under säsongen 1893 skulle kunna ta sig till Carey Islands, även om de fått instruktioner om att leta där.

Man skulle kunna tycka att det är konstigt att Björling-Kallstenius-expeditionen överhuvudtaget drogs till en så udda och avlägset belägen plats som Carey Islands. Den troliga förklaringen är att det där fanns en sak som de behövde, nämligen mat. Expeditioner som var bättre förberedda och med större resurser brukade ofta på olika ställen lägga upp depåer med förnödenheter för att de i en nödsituation skulle kunna uppsöka dessa och klara sig ett antal månader innan de kunde få hjälp. Till exempel lades sådana depåer upp för den svenska Andréxpeditionen på Sjuöarna i den norra delen av Spetsbergen och på Kap Flora på Frans Josefs land. I deras fall misslyckades de med att nå fram till depåerna, i andra fall behövde man dem inte utan lät dem ligga till ett senare tillfälle. På Carey Islands fanns en sådan depå, som hade placerats där av the British Arctic Expedition som 1875–76 under ledning av Georg Nares försökt att sjövägen ta sig till nordpolen. I breven från Björling som hittades på Carey Islands säger han att det var för att proviantera från den här depån som de tagit sig dit.¹⁷

Anledningen till att expeditionen var i behov av att proviantera var att det inte hade varit meningen att den skulle övervintra ute i fält. Den skulle ha återvänt till St Johns i god tid innan hösten kom och isen lades sig helt tät i Baffin Bay. Att expeditionen inte hade kommit tillbaka tydde på att den ändå hade tvingats övervintra, vilket inte var goda nyheter. Den hade varken utrustning eller förnödenheter för så lång tid, fartyget ryktades vara i dåligt skick och dessutom saknade alla deltagare tidigare erfarenhet av sådant. Evald Kallstenius hade aldrig ens varit i Arktis tidigare. Det hade Björling, som 1891 på egen hand hade rest längs den grönländska västkusten och 1890 deltagit i en expedition till

Spetsbergen. Båda gångerna hade dock varit på sommaren, någon vinter i den arktiska ödemarken hade han inte varit med om. Men för Björling förefaller en vintervistelse ha varit något han närmast räknade med, så kanske var det inte bara otur som låg bakom att de ändå verkar ha inriktat sig på detta. Redan i juli skriver han till Nordenskiöld att expeditionen kanske inte skulle komma tillbaka förrän nästa år. Dessutom framkommer att när Björling innan resan han tecknat en försäkring på nautiska instrument hade han med representanten för försäkringsbolaget diskuterat möjligheten till en övervintring.¹⁸

Även med så dåliga förutsättningar var det inte omöjligt att en expedition skulle kunna överleva både en och flera vintrar. Ett ungefär samtida exempel på det var Fritjof Nansens misslyckade försök att nå nordpolen 1895, som ledde till att han tillsammans med Hjalmar Johansen fick tillbringa vintern på Frans Josefs Land. De hade byggt sig en hydda att bo i och skjutit isbjörn och valross i så stora mängder att det räckte till föda.¹⁹ Problemet för Björling-Kallsteniusexpeditionen var att det område där de vistades även med arktiska mått mätt var mycket ogästvänligt och svårt att överleva i. Flera tidigare expeditioner som övervintrat på Ellesmere Island och norra Grönland hade genomlidit enorma strapatser och många av dess deltagare hade inte klarat sig med livet i behåll. En av dem var den ovan nämnda Greely-expeditionen där de överlevande blivit räddade 1884 efter att ha tillbringat två vintrar vid Cape Sabine på Ellesmere Island.²⁰ Möjligen var det på grund av Greely-expeditionen som just Cape Sabine verkar ha utövat en särskild dragningskraft på Björling. I ansökningarna om medel inför expeditionen nämner han särskilt att målet med resan var att komma dit.²¹ Kanske ville han ge glans åt sin egen expedition genom att klara en vistelse på den plats där Greelys män haft så svårt att klara sig? Eller ville han uppleva platsens magi, för att känna en samhörighet med tidigare polarexpeditioner? Att han var väl insatt i fakta kring Greely är i alla fall klart. I resterna av Björling-Kallsteniusexpeditionens läger på Carey Islands fann man bland annat en del böcker. En av dem var *Three Years of Arctic Service* – Adolphus Greelys rapport från Lady Franklin Bay-expeditionen.²²

Det är påtagligt att Björling varit påläst när det gäller andra polarexpeditioner, både rent allmänt och sådana som varit verksamma i området kring Baffin Bay. Samtida personer har skildrat honom som helt besatt av allt som rörde Arktis, och särskilt nordpolen.²³ Att han hade ambitionen att skriva in sig själv i historieböckerna som en polarhjälte framstår som uppenbart. Legenderna inom polarforskningen är hela tiden hans referensramar, och det är till dem han söker sig – han reser till samma platser, han genomför expeditioner på liknande sätt och inte minst knyter han kontakter med personer på strategiska positioner. Enligt uppgifter från Björlings mor korresponderade han i ett par år med Frithiof Nansen, men den han kom mest nära var A.E. Nordenskiöld som vid den här tiden var det tyngsta namnet av alla inom polarforskningen såväl i Sverige som internationellt.²⁴

När Björling för första gången kontaktade Nordenskiöld är oklart, men under åtminstone några år var denne en mentor för den unge aspirerande polarfararen. Nordenskiöld ordnade 1890 så att Björling fick delta i den expedition till Spetsbergen som leddes av hans son Gustav. Inför expeditionen 1892 skrev han rekommendationsbrev både till forskningsfinansiärer och till Utrikesdepartementet.²⁵ Att Nordenskiöld i ett tidigt skede noterade att allt inte verkade stå rätt till med expeditionen är därför inte så konstigt. Redan i januari 1893, alltså en månad innan tidningarna uppmärksammade att expeditionen saknades, skrev han till en annan känd polarforskare som ofta vistades i de västra delarna av Grönland, amerikanen Robert Peary. Denne genomförde ett antal omfattande expeditioner på Grönland, och var bland annat där under åren 1891–92 och igen 1893–94. Sommaren 1892 hade alltså Björling och Kallstenius befunnit sig i Godhavn på västra Grönland ungefär samtidigt som honom. De hade inte träffats, men Peary sade sig ha hört om Björling både i Godhavn och i St Johns. Till Nordenskiöld rapporterade han att det fanns rykten om att expeditionens fartyg *Ripple* befunnit sig i ett mycket dåligt skick, vilket gav anledning till oro. Peary lovade att göra vad han kunde för att hjälpa till när han under sommaren 1893 skulle återvända till Grönland.²⁶

Om expeditionen befann sig på någon plats som de skulle kunna bli räddade ifrån var det givetvis viktigt att man inte väntade för länge med att försöka undsätta dem. Trots tidningarnas skrivelser och propån från A.G. Nathorst om en undsättningsexpedition hände ändå inte särskilt mycket under 1893. Visserligen fanns det valfångstfartyg i området som letade i den mån de kunde, men några nyheter från dem kom inte hem till Sverige förrän fångstsäsongen var över.

Ett skeppsvrak och en övergiven lägerplats

I november 1893 kom besked att besättningen på valfångstfartyget *Aurora* hade gått i land på Cary Islands och där hittat spår efter expeditionen. Förutom det strandade fartyget *Ripple* och en död man som bedömdes vara en besättningsman – och alltså inte Björling eller Kallstenius – uppgavs att man hade hittat dokument och brev som uppenbarligen var avsedda att vidarebefordras till Sverige.²⁷ Det visade sig bland annat vara ett brev från Björling »to the visitors of S.E. Cary Island«. Där förklarade han att de efter att *Ripple* förlit försökt nå Foulke fjord på den grönländska kusten, men misslyckats med detta och varit tvungna att återvända till Carey Islands. I brevet, som var daterat den 12 oktober 1892, säger han vidare att deras plan var att försöka nå Clarence Head eller Cap Faraday på Ellesmere Island, där man hoppades kunna söka upp de där boende inuiterna för att övervintra hos dem.²⁸

Bland breven som upphittades fanns ett par som var ställda till en Rev. Dr Harvey som Björling blivit bekant med i St Johns. De visade sig bland annat innehålla en uppmaning till Harvey att skicka ett telegram till *Aftonbladet* om expeditionen.²⁹ Att polarexpeditioner skrev brev och rapporter under resans gång som publicerades i tidningarna var vanligt förekommande vid den här tiden. Björlings försök att arrangera att telegram sändes till en svensk tidning visar ambitionen att hans expedition skulle bli omskriven. Han nöjde sig inte med att lämna brev som gick till Nordenskiöld och till familjemedlemmar, utan ville meddela en större krets hur resan fortlöpte.

Auroras fynd på Carey Islands var viktiga, för även om många frågetecken återstod var det nu helt klart att expeditionens öde var kantat av dramatik. Från tidningshåll bemöttes en möjlig katastrof givetvis med stort intresse, både i Sverige och utomlands. Från mitten av november 1893 och ett par månader framåt publicerade tidningarna i USA, Kanada och Storbritannien ett flertal stora artiklar om den försvunna expeditionen. Där förekommer ett antal artiklar där man tillät sig att spekulera om vad som hade hänt och framställde expeditionsdeltagarna omväxlande som totalt dumdristiga och som hjältar. Rubriker som »In a crazy ship Björling and Kallstenius went into the cold north to die« förekommer särskilt i Kanada, men inte i den svenska pressen. I Sverige skrevs det också mycket om expeditionen, men rapporteringen var mer faktabaserad och återhållen, även om den stundtals var mycket kritisk mot standarden på expeditionens fartyg och utrustning. Svenska tidningar spekulerade dock inte lika mycket och var heller inte lika vidlyftiga i sina beskrivningar av Björling och Kallstenius.³⁰

Oavsett vilka åtgärder som någon ville vidta i anledning av vad som nu framkommit var det inte möjligt att göra något under vintermånaderna. Att resa till platsen skulle inte vara möjligt förrän framemot följande sommar, även om isförhållandena också den tiden på året kunde göra det omöjligt att ta sig fram. Nu började tidsfaktorn bli allt mer påtagligt, för möjligheterna att rädda någon minskade givetvis ju längre man dröjde. Viktig tid hade redan förlorats i och med att *Aurora* hade besökt Carey Islands redan i juni 1893, men att telegrammet om fynden inte kommit Utrikesdepartementet och Nordenskiöld tillhanda förrän i mitten av november. Det tog alltså ganska exakt ett halvår innan informationen fördes vidare. När sedan breven från Björling och Kallstenius som påträffats på Carey Islands äntligen nådde Sverige framkom mer uppgifter som kunde vara en vägledning för den som ville eftersöka expeditionen. Särskilt viktiga var de platser på Ellesmere Island som omnämndes.³¹ Av breven kunde man alltså få en uppfattning om var någonstans ett sökande efter expeditionen borde inledas. Frågan var dock hur det skulle gå till, och om det alls skulle göras.

»Äventyrets obehagliga, livsfarliga konsekvenser«

Professor A.G. Nathorst vid Naturhistoriska Riksmuseet var ännu en av dessa väletablerade forskare som Björling hade haft kontakt med. Bland annat hade han liksom Nordenskiöld skrivit ett rekommendationsbrev inför en ansökan om finansiering.³² Som omnämnts ovan hade han redan i mars 1893 i pressen begärt att en svensk undsättningsexpedition skulle skickas ut, ett önskemål som upprepades av Evald Kallstenius familj under sommaren 1893.³³ Diskussionerna om en sådan expedition gällde emellertid mer än att rädda livet på just de här försvunna forskarna. I högre grad kan det sägas ha handlat om hur olika nätverk agerade, och inte minst vad olika personer kunde få ut vetenskapligt, karriärmässigt och ifråga om goodwill. I de sammanhangen förefaller Björling och Kallstenius till en början inte som tillräckligt viktiga för att lägga resurser på. Även om expeditionen hade fått mycket hjälp och stöd av Nordenskiöld, förklarade denne under sommaren 1893 för Evald Kallstenius familj att några mer omfattande hjälpinsatser inte var planerade:

Att landet skola utsända en undsättningsexpedition – ett mycket dyrt företag – för varje gång som 2-ne män med otillräckliga tillgångar och mat 'förståndiges' råd giva sig ut på äventyr, är en obillig begäran. Man får under dylika förhållanden stå sitt kast och finna sig i äventyrets obehagliga, livsfarliga konsekvenser.³⁴

Nordenskiöld lämnar dock en öppning för att man skulle kunna inta en annan ståndpunkt längre fram, »få vi ej i höst några underrättelser från våra unga äventyrare, så få vi väl nästa sommar sända en expedition till västra sidan av Davis Strait och Baffin Bay«. Uppenbarligen trodde Nordenskiöld att Björling och Kallstenius fortfarande var vid liv under 1893, eller i alla fall var det den åsikten han officiellt framförde. Så skedde till exempel när Svenska sällskapet för antropologi och geografi (SSAG) hade möte i november 1893, då Nordenskiöld betonade att de uppgifter som kommit från *Aurora* inte nödvändigtvis skulle tolkas som att expeditionen hade förolyckats. Han menade att det var fullt möjligt att deltagarna befann sig hos inuiter på Ellesmere Island eller i någon dansk bosättning

på Grönland – att den av Utrikesdepartementet via konsulaten insamlade informationen motsade dessa uppgifter kommenterade han inte.³⁵

Vid SSAG:s möte i december 1893 höll Gustav Nordenskiöld ett föredrag om Björling-Kallsteniusexpeditionen och satte in den i ett internationellt sammanhang av utforskningar av området kring Baffin Bay och Smiths Sound. Som förklaring till att expeditionen inte hade kommit tillbaka eller hörts av framförde han att de kunde befinna sig hos inuiter på Ellesmere Island vilka saknade båtar. Detta kunde vara anledningen till att de inte hade kunnat ta sig därifrån eller meddela sig med omvärlden. Gustav Nordenskiöld menade att chanserna var goda att expeditionen fortfarande var välbehållen, särskilt som den också kunde överleva genom att jaga myskoxar och andra djur.³⁶

Vidare förespråkade Gustav Nordenskiöld att insatser borde göras för att rädda expeditionen. Viktigt i sammanhanget är dock att han utvidgade frågan till att inte bara handla om att undsätta Björling och Kallstenius. Istället föreslog han att man skulle utrusta en vetenskaplig expedition som skulle kunna utföra intressanta undersökningar i ett område som knappast alls var utforskat, och att denna samtidigt skulle kunna agera undsättningsexpedition:

Hvad kan göras för att undsätta dem? Kan man nöja sig med en förmodan, att de äro omkomna, och att det därför ej tjenar till något att ånyo riskera människors lif för att kanske blott finna huru de omkommit? Nej, något måste göras för att om möjligt undsätta dem och i alla händelser utforska hvad deras öde blifvit. En expedition till dessa trakter, som årligen besökas af hvalfångarfartyg, behöfver ej vara förbunden med någon stor risk. Det är så mycket mera skäl att söka bringa i stånd en forskningsfärd till dessa, af någon svensk expedition aldrig besökta länder, som man af den samma kan vänta viktiga vetenskapliga resultat. Det finnes i det arktiska Nordamerika intet land, på samma gång så okänt och så lätt tillgängligt som Ellesmere Land.³⁷

Om intresset för Björling-Kallsteniusexpeditionen bland forskare tidigare hade varit svalt, förändrades det i och med Gustav Nordenskiölds

föredrag och diskussionerna i SSAG. Nu var det som stod på spel både en möjlighet att få samverka med den store Nordenskiöld och en plats som deltagare i en eventuell eftersökningsexpedition. Oavsett vad far och son Nordenskiöld hävdade var det nog många som trodde att en sådan expedition förmodligen skulle inte ha stora utsikter att verkligen hitta de personer man sökte efter – åtminstone inte vid liv. Däremot kunde den garanterat ge gott om utrymme till egen forskning i en del av Arktis som annars var svårt att få möjlighet att ta sig till.

Frågan var dock vilka konkreta åtgärder som skulle vidtas. Det diskuterades bland annat om SSAG skulle utfästa ett pris till den som kunde ge upplysningar om expeditionen. Man stannade slutligen vid att tillsätta en kommitté »för anställande av efterforskningar rörande Björling-Kallsteniska expeditionen till Ellesmere Land« med A.E. Nordenskiöld som ordförande. Bland övriga ledamöter fanns Gustav Nordenskiöld. I och med detta blev de bägges engagemang mer formaliserat och låg inte längre på bara ett personligt plan.³⁸

Internationellt intresse för expeditionen

Uppmärksamheten bland forskare som riktades mot Björling-Kallstenius-expeditionen var inte begränsad till Sverige, snarare tvärtom. När det stod klart att expeditionen hade råkat ut för svårigheter och kanske gått under väcktes intresset för den på allvar. En anledning till detta var att spekulationerna kring expeditionen inleddes på högsta nivå inom polarforskningen. Som nämnts ovan hade Nordenskiöld, som själv var en av de mest inflytelserika inom dåtidens polarforskning, redan i januari 1893 kontaktat en annan av de mest kända personerna inom detta område, amerikanen Robert Peary. Detta var inte bara en kontakt som hölls dem emellan, utan Nordenskiöld lät tidningarna publicera Pearys brev. Mycket snart skulle även andra internationella storheter inom den vetenskapliga världen ansluta sig till skaran som offentligt oroade sig över de försvunna svenskarna.

Clements Markham, ordförande i brittiska Royal Geographical Society, var en av dem som engagerade sig, så till den grad att han lät an-

nonsera i *The Times* för att samla in pengar skulle användas till en eftersökningsexpedition.³⁹ Markham hade dessutom egna idéer om hur man skulle bedriva eftersökningarna på plats. Han kontaktade ambassaden i London och föreslog att den svenska flottan skulle skicka en kanonbåt till Baffin Bay för att leta efter Björling och Kallstenius.⁴⁰ Den som mottog förslaget var den svenske ambassadören i Storbritannien Harald Åkerman, som redan dagen efter utsattes för ytterligare påtryckningar i samma riktning. Åkerman fick då besök av översten H.W. Feilden, vilken under åren 1875–76 deltagit i Georg Nares olycksdrabbade expedition till just detta område. Feilden föreslog att den svenska flottan under sommaren 1894 skulle förlägga någon av sina övningar till platsen för expeditionens försvinnande. Enligt honom var det garanterat isfritt där under åtminstone tio veckor varje år.⁴¹

Förslagen om att låta flottan undsätta expeditionen var säkert naturliga ur ett brittiskt perspektiv, för Storbritannien hade en lång tradition av polarforskning med sin egen flottas fartyg och personal. Men ur svensk synvinkel var ämnet känsligt, och Utrikesdepartementet avfärdade förslagen snabbt med att det inte fanns några svenska kanonbåtar som gick att använda för ändamålet. Sanningen var dock att man från Utrikesdepartementet inte ens förefaller ha frågat Sjöförsvarsdepartementet eller andra berörda myndigheter om lämpligheten i att skicka fartyg eller hålla övningar i området. Troligen hade svaret inte särskilt mycket (eller i alla fall inte enbart) med sådana praktikaliterer att göra, utan handlade istället om diplomati. En svensk flottövning på danskt och brittiskt territorium var en omöjlighet alldeles oavsett syftet med den.

Erbjudanden om hjälp från Amerika

Ett förslag som verkade vara mer konkret kom bara ett par dagar efter att tidningarna i november 1893 skrivit om *Auroras* fynd på Carey Islands, då Nordenskiöld blev kontaktad av amerikanen Robert Stein vid United States Geological Survey. Denne planerade en påkostad arktisk expedition och vände sig därför till geografiska sällskap runt om i Europa för

att hitta finansiering och deltagare. I sitt första brev den 18 november 1893 nämnde han inte något om Björling och Kallstenius utan syftena med hans egen planerade expedition var då mer allmänt formulerade och handlade om att bedriva vetenskapliga fältstudier. En månad senare hade detta utökats till att omfatta eftersökande efter den försvunna expeditionen. Bland annat lovade Stein att uppsöka Clarence Head och Cape Sabine, som Björling i sina brev nämnt att de skulle försöka ta sig till. Till skillnad från tidigare kritiska röster verkade Stein uppriktigt förtjust över att få möjlighet att söka efter svenskarna, inte minst ur perspektivet att han trodde att detta skulle göra det lättare att få finansiering: »The humanitarian object which our expedition has suddenly acquired will appeal to many Americans who might be indifferent to the advancement of science.« Han avslutar dock sitt brev med en försäkran om att han verkligen var engagerad i sökandet efter Björling-Kallsteniusexpeditionen. »Assuring you that anything I can do for your missing countrymen will be regarded by me as of far higher value than any possible geographic discovery«. ⁴²

Steins förslag föreföll det vara det snabbaste och enklaste sättet att få till en undsättningsexpedition. Den var dessutom utformad precis på det sätt som hade diskuterats inom SSAG: en vetenskaplig expedition som dessutom söker efter Björling och Kallstenius. Fördelen med en sådan lösning betonades av Oscar Dickson, vars finansiella stöd hade betytt mycket för svensk polarforskning. I ett brev till Nordenskiöld hade han förklarat att »någon lust att bidra till en undsättningsexpedition för Björling och Kallstenius har jag alldeles icke«. Från honom var det alltså inte möjligt att få pengar till att utrusta en helsvensk expedition, men han kunde tänka sig att hjälpa till med medel för en svensk deltagare på en amerikansk expedition som ändå skulle till rätt område. ⁴³ I och med detta besked från Oscar Dickson var beslutet fattat, och den tredje januari 1894 skickade därför Nordenskiöld ett telegram till Stein med begäran om en plats på expeditionen för en svensk forskare. ⁴⁴ Stein föreföll mycket nöjd med att få en svensk deltagare på sin expedition, som han dessutom erbjöd Nordenskiöld själv att få leda. ⁴⁵

Från svensk sida valdes att inte satsa allt på Steins expedition, utan parallellt fortgick arbetet med att sondera möjligheterna för någon att få följa med ett skotskt valfångstfartyg för att göra efterforskningar. Antingen litade man inte fullt ut på Steins utfästelser, eller också ville man helt enkelt ha flera alternativ. Sammanlagt beräknades det kosta 10 000 kronor för dessa två personers resor. Oscar Dickson gick med på att betala hälften, medan grosshandlarna F. Bünsow och Oscar Ekman bidrog med mindre summor. Redan vid sammankomsten för SSAG den 16 februari 1894 kunde Nordenskiöld rapportera att 7 000 kronor var garanterade. Resterande summa trodde han inte skulle vara så svårt att samla in.⁴⁶

Det inkom också sökande som var villiga att delta i den amerikanska expeditionen eller följa med den skotska valfångaren. En av dem var zoologen Axel Ohlin som förklarade sig intresserad av bägge alternativen. Det blev han som utsågs att följa med Stein, medan platsen på valfångstfartyget gick till jägmästaren Elis Nilsson.⁴⁷ Under våren 1894 började de bägge förbereda sig för sina respektive resor, även om det i Nilssons fall inte visade sig helt enkelt att hitta något lämpligt fartyg som han kunde följa med. Utrikesdepartementet gjorde ansträngningar via konsulaten i Leith och Dundee, men utan resultat.⁴⁸ Efterhand bestämdes att Nilsson skulle åka till Dundee, där han personligen skulle försöka förhandla till sig en plats på något fartyg. Detta lyckades till slut och det blev klart att han skulle följa med fartyget *Eclipse* från Dundee.⁴⁹

I mars 1894 lämnade *Eclipse* Skottland med Elis Nilsson ombord för att bege sig mot sina fångstområden för den kommande sommaren.⁵⁰ Han lyckades ta till Carey Islands, men fick inte stanna där någon längre stund för att leta efter lämningar av expeditionen. Till hans stora besvikelse gavs det sedan inte möjlighet för honom att gå i land på Ellesmere Island för att fortsätta sökandet där. På Grönland fick han veta att den föregående vintern varit mycket sträng och att det varit hungersnöd i området. Sammanfattningsvis resulterade Nilssons resa inte i något nytt om Björling och Kallstenius, inte mer än insikten att de ovanligt hårda förhållandena bör ha gjort det ännu svårare än normalt att klara en övervintring.⁵¹

En kort tid efter att Elis Nilsson gett sig iväg på sin resa fick Nordenskiöld ett telegram från Robert Stein som meddelade att hans expedition inte skulle bli av under 1894.⁵² Varken Nordenskiöld eller Axel Ohlin ville dock ge upp, utan var fast beslutna att försöka hitta något annat sätt. Själv föreslog Ohlin för Nordenskiöld att han skulle använda samma metod som Elis Nilsson så framgångsrikt gjort, det vill säga försöka få plats på ett valfångstfartyg. Han tänkte sig att åka till St Johns där han trodde sig veta att valfångarna begav sig iväg för säsongen i maj.⁵³

Det skulle snart visa sig finnas andra alternativ för Axel Ohlin än att försöka tränga sig ombord på ett valfångstfartyg. Till Nordenskiöld inkom ett antal förslag på andra expeditioner som han kunde ansluta sig till, så frågan var snarast vilken man skulle välja. Via Clements Markham och Royal Geographical Society kom information om en expedition som skulle anordnas av amerikanen Frederick Cook och som den 28 juni 1894 skulle avgå från New York till Baffin Bay.⁵⁴ Cook själv hörde också av sig till Nordenskiöld och erbjöd att expeditionen skulle söka efter Björling och Kallstenius. I annonsmaterialet för Cooks expedition framgår att den riktade sig till turister och idrottsmän (med idrott menades jakt och fiske), forskare och upptäcktsresande samt konstnärer. Enligt planen skulle man ägna sig åt jakt, men också besöka polarhistoriskt viktiga platser i området. Bland de senare omnämns sådana där polarexpeditioner under ledning av Adolphus Greely (1881–84), Elisha Kent Kane (1853–55) och Isaac Israel Hayes (1860–61) genomlevt dramatiska strapatser.⁵⁵ Det skulle passa Cooks syften alldeles utmärkt att till detta lägga sökandet efter expedition som visserligen var okänd, men som leddes av den kände Nordenskiölds protegé Björling.

Axel Ohlin och the Peary Auxiliary Expedition

Vad Nordenskiöld tyckte om Cooks expedition är oklart, men Axel Ohlin var definitivt mycket kritisk till upplägget. Han var bland annat missnöjd med att det skulle vara så många deltagare på expeditionen, och att det dessutom skulle ingå »flera fruntimmer«.⁵⁶ Vid det laget hade det fram-

kommit ytterligare ett annat alternativ som föreföll mycket bättre, nämligen den så kallade Peary Auxiliary Expedition som under ledning av Henry Bryant skulle resa till Grönland för att hämta hem Robert Peary efter dennes senaste vistelse där. Syftet med expeditionen var dock bredare än att bara plocka upp Peary, dessutom skulle ett antal forskare medfölja för att utföra fältarbeten. Planen var att ungefär en månad skulle ägnas åt undersökningar på Ellesmere Island, och platser som nämndes var särskilt Clarence Head och Jones Sound. Med andra ord var detta ett utmärkt upplägg för den som ville kombinera forskning med att söka efter Björling och Kallstenius.⁵⁷

Utän att vara inbokad på någon expedition anlände Axel Ohlin till New York, där han blev antagen som zoolog på Peary Auxiliary Expedition. Expeditionens ledare Henry Bryant hade sommaren 1892 ingått i besättningen på Pearys fartyg *Kite*, och hade då både i St Johns och i Godhavn träffat personer som haft med Björling och Kallstenius att göra. Kanske på grund av dessa personliga kopplingar ansåg han det mycket angeläget att söka efter dem. Bryant välkomnade därför att Axel Ohlin antogs till expeditionen och såg till att eftersökningar gjordes på såväl Carey Islands som Clarence Head. Resultatet blev lyckat, både såtillvida att man kom fram till Pearys läger och att man besökte ett antal platser på Ellesmere Island som ingen tidigare varit på utöver inuiter som vistats i området. Vetenskapligt var expeditionen också framgångsrik, och inte minst samlade Axel Ohlin in mängder med marin fauna som han fick med sig hem.⁵⁸

Sökandet efter Björling-Kallsteniusexpeditionen ledde dock inte till något nytt. Man hade gått i land på Carey Islands, där vraket efter fartyget *Ripple* visade sig inte längre finnas kvar. Det hade troligen dragits iväg av ismassorna på stranden. Expeditionens läger påträffades och det kunde konstateras att en hel del utrustning fanns kvar. Man samlade ihop en del föremål, bland annat en silverklocka och några böcker, som Axel Ohlin fick med sig tillbaka till Sverige för att överlämna till de anhöriga. Några ytterligare brev eller andra dokument från Björling eller Kallstenius hittade man inte, däremot kvarlevorna efter den man i besättningen

som hade avlidit där. Bryant lät gräva en ny och mer ordentlig grav för honom, och höll också en begravningsceremoni. Efter det letade man vidare efter expeditionen på Ellesmere Island, bland annat vid Kap Faraday och Clarence Head. Inga som helst spår av dem hittades någonstans.⁵⁹

Efter att ha genomfört eftersökningar på ett antal platser sade sig Henry Bryant vara säker på att Björling-Kallsteniusexpeditionen hade hamnat i sjönöd och inte klarat att nå land. Dels hade man inte sett några lämningar efter dem på de platser där man letat, dels menade Bryant att de knappast skulle ha klarat sig om de kommit fram till Ellesmere Island. »Had the unfortunate travellers landed in Ellesmere Land their fate would have been a desperate one«, skrev han till Nordenskiöld. Hela kustlinjen bestod av klippor och glaciärer, ingenstans såg man till några djur eller tecken på mänsklig närvaro i området. Förhoppningarna grusades med detta helt om att expeditionen skulle befinna sig i någon bosättning med inuiter eller ha överlevt genom att jaga. Det fanns helt enkelt varken människor eller djur längs kusten av Ellesmere Island.⁶⁰

Som framgår uttryckte Henry Bryant ett tydligt intresse för att söka efter Björling-Kallsteniusexpeditionen. Den som egentligen var utsänd från Sverige med detta uppdrag var Axel Ohlin, som dock förefaller avsevärt mycket mindre engagerad. Han delade inte Nordenskiölds eller Markhams syn att de fortfarande kunde vara vid liv. I slutet av april 1894 hade Markham uttalat sig i *The Times* och sagt att två vintrar inte skulle vara något problem att överleva i fält, men att en tredje skulle bli kritisk.⁶¹ Ohlin verkar inte ha trott att det låg något i dessa optimistiska utsagor, utan verkar ha tyckt att allt letande efter Björling och Kallstenius var poänglöst. Väl framme vid Ellesmere Island följde han inte ens med iland för att söka efter dem.⁶²

I den rapport om resan som Ohlin publicerade efter hemkomsten var han mycket hård i sina omdömen om framför allt Björling, som skildras som dumdrigtig, illa förberedd och försedd med dåligt omdöme. Expeditionens fartyg och utrustning beskrivs genomgående i väldigt nedsättande ordalag. Även om det definitivt fanns en hel del övrigt att önska ifråga om just detta, är det uppenbart att Ohlin på varje punkt överdriver

hur uselt allting var.⁶³ För läsaren råder ingen tveksamhet om vad Ohlin tyckte om Björling-Kallsteniusexpeditionen. Han var så till den grad negativ att en recensenterna av boken inte kunde låta bli att påpeka det anmärkningsvärda i detta. I *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* avslutas recensionen på följande sätt:

Något, som emellertid i ifrågavarande, eljes förtjänstfulla arbete värkar ganska osympatiskt, är den fräna ton, hvarmed förf. alltigenom omtalar Björling, den olycklige kamrat, som han förgäfvets letar efter. Förf. förefaller härvid mera småaktigt förtretad än egentligen sorgsen. Visserligen gör han ett slags ursäkt i företalet, men denna förtar dock ej det otrevliga intrycket af hans jämna gnat öfver den dödes dumdrighet. Häri ligger något småsint, som misspyder.⁶⁴

Från eftersökta till hjältar

Trots engagemang hos forskare världen över och två personer utsända för att leta efter Björling-Kallsteniusexpeditionen lyckades man under 1894 inte få fram mer information än man hade haft vid årets början. Tänkbart hade varit att fortsätta eftersökningarna under 1895, men så blev det inte. Ett visst intresse fanns fortfarande både i Sverige och internationellt, till exempel höll Henry Bryant föredrag om Peary Auxiliary Expedition inför Geographical Club of Philadelphia och tog då utförligt upp sökandet efter Björling och Kallstenius.⁶⁵ Rykten om en ny amerikansk eftersökningsexpedition florerade, men avfärdades i Sverige som lösa påståenden och missuppfattningar. Tidningarna fortsatte att skriva och Utrikesdepartementet följde händelseutvecklingen, men detta avtog efterhand. 1895 hade det gått tre år sedan de försvann, och ingen utom möjligen vissa av deras närstående förefaller längre ha trott att de fortfarande var vid liv.

Det som verkligen gjorde att diskussionerna om att anordna eftersökningar fick ett abrupt slut hade dock inte alls med expeditionen i sig att göra. Gustav Nordenskiöld, som varit en nyckelperson i allt som rörde sökandet, hade varit sjuk en längre tid och blev nu hastigt sämre. Som-

maren 1895 avled han, 27 år gammal. Med honom borta upphör också fadern A. E. Nordenskiölds engagemang för att vidta några mer åtgärder.

När eftersökningar inte längre var aktuella gick synen på Björling-Kallsteniusexpeditionen från och med ungefär 1895 in i en ny fas. Nu upphörde i princip den tidigare ofta framförda kritiken om att de varit bristfälligt utrustade och haft ett dåligt fartyg – eller i alla fall betonades detta inte lika mycket. Istället framhölls de som djärva och modiga förebilder för andra unga. Detta syns bland annat i tidskriften *Ord och Bild* som publicerade en hyllande dikt skriven av Hugo Tigerschiöld. Den hade titeln »Unga hjältar« och avslutas:

Mot stormen fast, skall där i öde trakt
Den isbelupne evigt vittne bära
Om ungdomsviljans ideala makt
Om Sveriges armod och om Sveriges ära.⁶⁶

Att Björling och Kallstenius fått ta plats på parnassen bland polarhjältarna framgår också av att ett antal föremål som tillhört dem och upphittats på Carey Islands, ställdes ut på den stora Stockholmsutställningen 1897 i samma paviljong som bland annat en modell av fartyget *Vega* som Nordenskiöld seglat genom nordostpassagen med.⁶⁷ Kopplingen till Nordenskiöld hade funnits sedan långt tillbaka, men här visades den upp offentligt i ett sammanhang som handlade om att hylla polarbedrifter. Där ansåg man tydligen att Björling och Kallstenius numera hörde hemma.

Vid ungefär samma tid gjordes också flera gånger kopplingar mellan Björling-Kallstenius och S.A. Andréé, som redan innan denne hade kommit iväg på sin nordpolsfärd var känd och beundrad. Bland annat blev Andréé våren 1897 ombedd av *Kamraten. Illustrerad tidning för Sveriges ungdom* att skriva något om Björling och Kallstenius. Det blev en text som är signifikativ för hur man vid den här tiden framställde dem, samtidigt som den visar den stora vikt man fäste vid Andréés ord:

Björling och Kallstenius saknade mogenheten, men de voro ena präktiga pojkar med högst ovanliga mått af mod, energi och hängivfenhet för sin sak. Den svenska ungdomen bör därför taga fasta

på deras namn för sin räkning och minnas dem såsom två av sina tappra. De voro hjeltar, vilka ej hunnit lära konsten att vika, utan endast förstodo att kämpa tills de stupade.⁶⁸

Det framstår i sammanhanget som närmast ironiskt att S.A. Andrée själv en kort tid efteråt skulle sälla sig till skaran av tragiska polarhjältar som spårlöst gått förlorade på okänd plats någonstans i Arktis. Andréexpeditionens försvinnande sommaren 1897 kom att bli enormt omskrivet i den svenska pressen. Den uppmärksamhet som några år tidigare riktats mot Björling-Kallsteniusexpeditionen var inte på långa vägar lika omfattande. Den fas där Björling och Kallstenius utmålades som hjältar och förebilder blev inte särskilt långvarig, och upphörde i princip efter sekelskiftet. Sedan dess har det då och då skrivits artiklar där det spekulerats i deras öde, och vid några tillfällen har forskningsexpeditioner som varit i Baffin Bay passat på att besöka Carey Islands för att leta efter nya ledtrådar.

Skildringarna i media av expeditionen gick efter sekelskiftet i stort sett tillbaka till samma tonläge som under åren 1893–94; det vill säga lätt beklagande och där skribenterna i återhållet kritiska ordalag framhåller expeditionens brister. Och så har det fortsatt, fram till nutid. Inom den polarhistoriska forskningen har inte Björling-Kallsteniusexpeditionen getts särskilt mycket utrymme, men har ändå sin givna plats. Till exempel finns inte mindre än två biografier om Axel Ohlin, utgivna 2015 och 2017, där sökandet efter Björling och Kallstenius självklart ingår.⁷⁰ Benämningen »den glömda expeditionen« fortsätter att vara en inte särskilt rättvisande beskrivning.

Noter

- 1 »Lost Swedish Arctic Explorers. Mr C.R. Markham Interviewed«, *Pall Mall Gazette* 11 april 1894.
- 2 Se ffa. Alfhild Kallstenius 1966, *Tragedin i Smiths Sund. Björling-Kallsteniusexpeditionen 1892*, Stockholm; Rolf Kjellström 1980, »Den glömda expeditionen«, *Fataburen. Nordiska Museet och Skansens årsbok*; Rolf Kjellström 2003, »Expeditionen som försvann. Om Björling-Kallstenius expedition till nordvästra Grönland 1892«, i *Breven från Arktis. Några brev och dagböcker från Arktis 1834–1926*, Stockholm; Jonasson, Sven-Åke 1990, *Björling-Kallstenius polarexpedition 1892: minnesutställning på Kulbackens museum i Västervik, 6 maj–2 september 1990*, Västervik. Sveriges Radio har sänt programmen »Den glömda expeditionen« (P1, 29 december 1983) och »Evald Kallstenius – Nordmarksättad polaräventyrare« (P4 Värmland, 9 juli 2012). Expeditionen förekommer också i bl.a. »Axel Ohlin, flitig men bortglömd« (P4 Jönköping, 12 december 2011).
- 3 Alfhild Kallstenius uttrycker detta tydligt i sin bok, se Kallstenius 1966, bl.a. s. 6–8, 95–103.
- 4 J.A. Björling till O. Torell 24 juni 1892, 1902 års dossiersystem, vol. 2780, Utrikesdepartementets arkiv, Riksarkivet Marieberg. Godhavn är det danska namnet på Qeqertarsuaq. I källmaterialet som rör Björling-Kallsteniusexpeditionen kallas platsen uteslutande Godhavn, och därför används det namnet också i artikeln.
- 5 Konsulatet i Leith till Utrikesdepartementet 15 november 1893, Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem vol. 2780, Riksarkivet Marieberg.
- 6 Se t.ex. Jerry Kobalenko 2002, *The Horizontal Everest. Extreme Journeys on Ellesmere Island*, Toronto & New York, s. 159–171.
- 7 Se t.ex. *Aftonbladet* 7 juni 1892, 25 juni 1892, 15 september 1892; *Svenska Dagbladet* 7 juni 1892, 27 juni 1892, 14 september 1892, 15 september 1892; *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 7 juni 1892, 27 juni 1892, 14 september 1892; *Dagens Nyheter* 7 juni 1892, 27 juni 1892.
- 8 Michael F. Robinson 2006, *The Coldest Crucible. Arctic Exploration and American Culture*, Chicago; Tore Frängsmyr 1984, *Vetenskapsmannen som hjälte. Aspekter på vetenskapshistorien*, Stockholm, s. 162–177; Urban Wråkberg 1999, *Vetenskapens vikingatåg. Perspektiv på svensk polarforskning 1860–1930*, Stockholm, s. 29–30.
- 9 Observera att detta resonemang inte betyder att t.ex. Amundsens expeditioner aldrig hade något med vetenskap att göra. D omnämnda personerna genomförde dock vissa mycket medialt uppmärksammade expeditioner som inte hade några direkta vetenskapliga syften.

- 10 Robinson 2006, s. 83-106; Leonard. F. Guttridge 2000, *Ghosts of Cape Sabine. The Harrowing True Story of the Greely Expedition*, New York.
- 11 »Den försvunna Grönlandsexpeditionen. Kan något göras för dess uppsökande?«, *Nya Dagligt Allehanda* 14 mars 1893.
- 12 Se t.ex. Utrikesdepartementet till beskickningen i Köpenhamn 7 maj 1890, 1 april 1891, 24 april 1891; Utrikesdepartementet till beskickningen i London 23 april 1892; konsulatet i Quebec till Utrikesdepartementet den 11 april 1892, 1902 års dossiersystem vol. 2780, Utrikesdepartementets arkiv, Riksarkivet Marieberg.
- 13 Telegram från Utrikesdepartementet till konsulaten i Leith och Quebec samt beskickningen i Köpenhamn, 15 mars 1893, 1902 års dossiersystem vol. 2780, Utrikesdepartementets arkiv, Riksarkivet Marieberg.
- 14 Beskickningen i Köpenhamn till Utrikesdepartementet 1 april 1893, 1902 års dossiersystem vol. 2780, Utrikesdepartementets arkiv, Riksarkivet Marieberg.
- 15 Beskickningen i Köpenhamn till Utrikesdepartementet 30 maj 1893, 1902 års dossiersystem vol. 2780, Utrikesdepartementets arkiv, Riksarkivet Marieberg.
- 16 J.A. Björling till A.E. Nordenskiöld 31 juli 1892, Björling-Kallsteniusexpeditionen 1892, M 224 a, Kungliga biblioteket.
- 17 Anteckning av J.A. Björling 17 augusti 1892, 1902 års dossiersystem vol. 2780, Utrikesdepartementets arkiv, Riksarkivet Marieberg.
- 18 Heinr. Schipmann till A.E. Nordenskiöld 21 mars 1893, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
- 19 Roland Huntford 2001: *Nansen. The Explorer as Hero*, London, ffa. s. 384-391.
- 20 Guttridge 2000.
- 21 Johan Alfred Björlings ansökan till Vegastipendiet 1892, A.E. Nordenskiölds arkiv, F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien; Johan Alfred Björlings ansökan till Stiftelsen Lars Hiertas minne, 8 mars 1892, bilagor till styrelsens protokoll 1892, Stiftelsen Lars Hiertas minnes arkiv.
- 22 Boken, eller snarare resterna av den, finns i Ämnessamlingen vol. 9: 38, Grönland. Björling, J.A. och Kallstenius, E.G.G., Nordiska Museets arkiv.
- 23 Se t.ex. Axel Klinckowström 1933, *Klinckans minnen: skildringar och erinringar från mitt forskar- och färdeliv i när och fjärran*. D 1, Stockholm, s. 47.
- 24 Kallstenius 1966, s. 16.
- 25 A.E. Nordenskiöld till Utrikesdepartementet 7 april 1892, 1902 års dossiersystem vol. 2780, Utrikesdepartementets arkiv, Riksarkivet Marieberg; Intyg från A.E.

- Nordenskiöld 8 mars 1892, bilaga till Johan Alfred Björlings ansökan till Stiftelsen Lars Hiertas minne, 8 mars 1892, bilagor till styrelsens protokoll 1892, Stiftelsen Lars Hiertas minnes arkiv.
- 26 Robert Peary till A. E. Nordenskiöld 17 februari 1893, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien. Se också A. E. Nordenskiöld till Utrikesdepartementet, 7 april 1892, 1902 års dossiersystem vol. 2780, Utrikesdepartementets arkiv, Riksarkivet Marieberg.
 - 27 Konsulatet i Leith till Utrikesdepartementet 15 november 1893, 1902 års dossier-system vol. 2780, Utrikesdepartementets arkiv, Riksarkivets Marieberg.
 - 28 »To the visitors of S.E. Cary Island in 1893« från J.A. Björling 12 oktober 1892, 1902 års dossiersystem, vol. 2780, Utrikesdepartementets arkiv, Riksarkivet Marieberg.
 - 29 Konsulatet i Quebec till Utrikesdepartementet 4 januari 1894, 1902 års dossiersystem vol. 2780, Utrikesdepartementets arkiv, Riksarkivet Marieberg.
 - 30 För exempel på artiklar i kanadensiska tidningar, se *Dundee Advertiser* 14 mars 1893; *Morning Chronicle* (Quebec) 17 november 1893; *Montreal Daily Star* 9 december 1893; *Montreal Gazette* 26 december 1893.
 - 31 Telegram från konsulatet i Dundee till A. E. Nordenskiöld, 14 november 1893, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
 - 32 Intyg från A. G. Nathorst 8 mars 1892, bilaga till Johan Alfred Björlings ansökan till Stiftelsen Lars Hiertas minne, 8 mars 1892, bilagor till styrelsens protokoll 1892, Stiftelsen Lars Hiertas minnes arkiv.
 - 33 Gottfrid Kallstenius till A. E. Nordenskiöld, 13 juli 1893, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
 - 34 A. E. Nordenskiöld till Gottfrid Kallstenius, 21 juli 1893, Björling-Kallsteniusexpeditionen 1892, M 224 a, Kungliga biblioteket. Familjen Kallstenius blev mycket upprörd över Nordenskiölds brev, och särskilt uttrycket »äventyrare«. Gottfrid Kallstenius till A. E. Nordenskiöld, 27 november 1893, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
 - 35 SSAG:s förhandlingar, sammankomsten den 17 november 1893, *Ymer* 1894, s. 219-220.
 - 36 Gustav Nordenskiöld 1894: Om Björlings och Kallstenii expedition till trakten af Smith Sound. Föredrag hållet inför det Antropologisk-Geografiska sällskapet den 16 december 1893, *Ymer* 1894 s. 15-16.
 - 37 G. Nordenskiöld 1894, s. 16.

- 38 SSAG:s förhandlingar, sammankomsten den 15 december 1893, *Ymer* 1894 s. 222.
- 39 Clements R. Markham till A.E. Nordenskiöld, 22 mars 1894; 7 april 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien; »The Missing Swedish Arctic Expedition – An Appeal«, *The Times* 7 april 1894.
- 40 Beskickningen i Storbritannien och Irland till Utrikesdepartementet 28 april 1894, 1902 års dossiersystem vol. 2780, Utrikesdepartementet, Riksarkivet Marieberg.
- 41 Beskickningen i Storbritannien och Irland till Utrikesdepartementet 28 april 1894, 1902 års dossiersystem vol. 2780, Utrikesdepartementet, Riksarkivet Marieberg.
- 42 Robert Stein till A.E. Nordenskiöld, 18 november 1893, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien. Planerna för Steins expedition framgår av hans tryckta prospekt: Robert Stein 1894, *Proposed Expedition to Explore Ellesmere Land Northwest of Baffin Bay and to Rescue Björling and Kallstenius Swedish Naturalists Lost in the Arctic*, Washington.
- 43 Oscar Dickson till A.E. Nordenskiöld, 30 december 1893, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
- 44 Telegram från A.E. Nordenskiöld till Robert Stein, 3 januari 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
- 45 Robert Stein till A.E. Nordenskiöld, 3 januari 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
- 46 Protokoll vid kommitténs för den Björlingska expeditionens undsättning sammanträde den 26 januari 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien. SSAG:s förhandlingar, sammankomsten den 16 februari 1894, *Ymer* 1894 s. 63.
- 47 Axel Ohlin till A.E. Nordenskiöld, 9 januari 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien. Elis Nilsson till A.E. Nordenskiöld, 24 januari 1894; 30 januari 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
- 48 Se t.ex. konsulatet i Leith till Utrikesdepartementet, 30 januari 1894; konsulatet i Dundee till Utrikesdepartementet, 25 januari 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
- 49 SSAG:s förhandlingar, sammankomsten 16 februari 1894, *Ymer* 1894 s. 64.
- 50 Elis Nilsson till A.E. Nordenskiöld 31 mars 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.

- 51 Elis Nilsson till A.E. Nordenskiöld, 25 april 1894; 24 maj 1894; 18 juni 1894; Axel Ohlin till A.E. Nordenskiöld 3 september 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
- 52 Telegram från Robert Stein till A.E. Nordenskiöld, 28 mars 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
- 53 Axel Ohlin till G. Nordenskiöld, 30 mars 1894; 31 mars 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien. På Utrikesdepartementet menade man dock att Ohlin hade fel och att inga valfångstfartyg skulle utgå från St Johns. Utrikesdepartementet till G. Nordenskiöld, 30 mars 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
- 54 Beskickningen i Storbritannien och Irland till Utrikesdepartementet, 3 maj 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
- 55 F.A. Cook till A.E. Nordenskiöld, 26 april 1894; »Go North! Greenland's Icy Mountains as a summer resort« (reklammaterial för Cooks expedition), Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
- 56 Axel Ohlin till G. Nordenskiöld, 11 maj 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
- 57 Axel Ohlin till G. Nordenskiöld, 3 maj 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
- 58 Henry Bryant till A.E. Nordenskiöld, 14 november 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien.
- 59 Henry Bryant till A.E. Nordenskiöld, 14 november 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien; Henry G. Bryant 1895, *The Peary Auxiliary Expedition of 1894*, Philadelphia, s. 15-16.
- 60 Henry Bryant till A.E. Nordenskiöld, 14 november 1894, Adolf Erik Nordenskiölds arkiv F 04: 2, Kungl. Vetenskapsakademien; Bryant 1895 s. 19-20.
- 61 "The Missing English Explorers", *The Times* 27 april 1894. Artikelrubriken syftar på att det då hade framkommit att två av besättningsmännen var briter.
- 62 Håkan Jorikson 2015, *I skuggan av Andrée och Nordenskiöld. Polarresenären och zoologen Axel Ohlin – en biografi*, Stockholm, s. 59-62, 65-66.
- 63 Axel Ohlin 1895, *På forskningsfärd efter Björling och Kallstenius. Strödda dagboksanteckningar från en färd till nordgrönland sommaren 1894*, Stockholm, s. 42-50. A. Kallstenius är i sin bok mycket upprörd över Ohlins negativa omdömen och överdrifter, Kallstenius 1966 s. 7. Bl.a. säger Ohlin att expeditionen inte var utrustad med några vapen (s. 44), medan brev och andra dokument omtalar flera stycken.

- 64 »På forskningsfärd efter Björling och Kallstenius«, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 19 december 1895.
- 65 Angelo Heilprin, »The Progress of Discovery and the Lands of Promise to the Explorer, Presidential Address, delivered December 5, 1894«, *Bulletin of the Geographical Club of Philadelphia* 1894-95, vol. 1: 3, s. 86-87.
- 66 *Ord och bild*, 1895 nr 1, s. 253-254.
- 67 Anders Ekström 1994, *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*, Stockholm, s. 342.
- 68 S.A. Andrée till redaktionen för Kamraten, 20 april 1897, Björling-Kallsteniusexpeditionen 1892, M 224 a, Kungliga biblioteket.
- 69 *Kamraten. Illusterad tidning för Sveriges ungdom*, 1897: 10.
- 70 Jorikson 2015; Erna M.M. Andersson 2017, *I Axel Ohlins fotspår. Zoologen från Visingsö*, Visingsö.

